

Spor, ne spor, mesarsko klanje o spinozizmu

Matija Potočnik Pribošič

Včasih se je bolj kot poraza treba bati slabih zmag – a vedno slabih sredstev. Spletke, prevare, laži in izdajstva so sicer dobra sredstva nenasilnega boja, v katerega je vpeta kultura, a brez ideje kot svojega smotra ne dosežejo ničesar. V današnjih kulturnih bojih, kjer gre za trenja nekompatibilnih moralnih podob, ki se običajno odvijajo med ateizmom in religijo, se novi ateisti zapletajo v polemične spore s fundamentalisti; z očitno povsem banalnimi argumenti in brez osnovnega razumevanja spoznavne teorije dosegajo zgolj slabe zmage, s slabimi sredstvi in brez idej. Ko pozitivna znanost prevzame funkcijo filozofije, praviloma dobimo namesto z znanostjo izboljšane filozofije zgolj še slabšo filozofijo, ki sama ni nič bolj znanstvena. Včasih, ko se je v takšne polemike še zmoгла zapletati filozofija sama, je bil kulturni boj vezan na intelektualne spore, kjer je bil boj usmerjen k nekemu smotru, ideji, danes pa polemike ostajajo polemike in v kulturnih bojih težko najdemo še kaj kulturnega. Anahronizem je za mišljenje koristen, a le v kolikor se ognemo nostalgiji – preteklost ni dom ali zlata doba, niti je ni možno ponoviti, temveč nam omogoči zgolj osvoboditev od lastnega konteksta in distanco, nujno za kritično mišljenje..

Najprej – kaj pomeni boljši boj? Kulturni boj je lahko boljši zgolj tedaj, ko se vpiše v področje teorije in so dolgočasnim premikom razmerij moči in spremljajoči polemični nesnagi dodane argumentacije in smiselne utemeljitve. S tem v mislih si torej nadenimo zaprašeno sivo in plesnivo baročno lasuljo in se obrnimo v čas boljših bojev, ko sta se za ugled, čast in vpliv svojih idej borila vitez svobode Friedrich Heinrich Jacobi in poslednji varuh racionalizma Moses Mendelssohn. Spor o spinozizmu, ki se je v poznem osemnajstem stoletju razplamtel iz spora med Jacobijem in Mendelssohnom, je zadeval osnovno orientacijo v mišljenju, in sicer ravno v trenutku, ko se je od-

ločala usoda razuma in recepcije Kantove misli; v njeni senci pa živimo še danes. Jabolko spora je bil status avtoritete razuma, njegova razrešitev pa je danes jasna: nezadostnost razuma, temeljna za sodobno perspektivo, ki je osnovana na kritiki razsvetljenske vere v razum. Toda sam spor se je odvijal v času pred izumom koncepta kulturnega boja in, pomembneje, še preden je označevalec kultura nadomestil *razsvetljenje* in *omiko*.

Spor

Spor o spinozizmu je bil eden izmed mnogih intelektualnih sporov na reakcionarnem nemškem ozemlju, kamor so razsvetljenske ideje prodrle zgolj s težavo in na vsakem koraku naletele na reakcionarne sholastične nasprotnike. A vendar, sholastika se je počasi umaknila novim teološkim tokovom, še posebej pietizmu, protestantskemu reformnemu gibanju, ki temelji na ideji čutnosti. Vloga čutnosti je postala ključna, saj ni več zadevala zgolj ideje lepega in okusa, ampak tudi epistemologijo, teologijo, politiko in svobodo subjektivnosti. Spor o spinozizmu je bil tako zadnji spor med razsvetljenstvom in teologijo, preden ni razsvetljenje dokončno izgubilo svojega boja in izginilo s horizonta sodobnosti. Na nemškem ozemlju je razsvetljenje predstavljal predvsem racionalistični sistem Christiana Wolffa, medtem ko je Spinozova filozofija veljala za ateizem in bila podvržena cenzuri, a je kljub temu vztrajala na robu intelektualnega sveta, v podzemnem svetu anonimnih avtorjev, ki so bili po razkrinkanju običajno izobčeni iz družbe. Tako je postala orodje mišljenja radikalnejše struje razsvetljenstva in hkrati orožje, s katerim so se drugi skušali znebiti teoretskih nasprotnikov. Wolff sam je bil zaradi fatalizma v filozofiji izgnan iz Prusije in pomiloščen šele tedaj, ko je na oblast prišel Friderik Veliki. Po Wolffovi vrnitvi je njegova filozofija počasi polzela v pozabo, teoretski spori pa so se dotikali predvsem razumevanja čutnosti in umetnosti v navezavi na prakso. V sporu o spinozizmu je predmet polemičnih očitkov postal teoretični spinozizem takrat popularnega racionalizma Mendelssohna in Lessinga, ki sta bila kot vodilna berlinska mi-

sleca še posebej vplivna v teoriji umetnosti.

Moses Mendelssohn je bil zastopnik zmernega razsvetljenstva, ki je skušalo najti tretjo pot med popolno avtoriteto razuma in religijo, med tradicijo in novim, učil pa je tudi verske strpnosti. Bil je prakticirajoč ortodoksni Jud in kot tak dosegel za tedanje čase nezaslišano visok status v intelektualni sferi. Lessing, veliki up nemštva, je bil tudi sam umetnik in je za Nemce pomenil dokaz, da kvalitetna umetnost ni nujno vezana na francoski izvor. Menda sta se Mendelssohn in Lessing spoznala v salonu in odigrala šahovsko partijo; po srečanju sta moža kmalu postala tesna prijatelja, povezala pa sta se tudi v ustvarjanju. Srečanje z Mendelssohnom je Lessingu služilo kot podlaga za dramo *Modri Natan*, v drami *Judje* pa je Mendelssohna uporabil kot primer resničnosti svoje teze, da je mogoče, da imajo Judje plemenit karakter. Mendelssohnova lastna slava se je približala Lessingovi, a ker je ostal Jud, je ta popularnost predstavljala veliko nevarnost; Mendelssohn se je zato moral ogibati vsem sporom religiozne narave. Zgolj en škandal in njegov ugled ter širša prizadevanja zmernega razsvetljenstva za religiozno toleranco bi bili izničeni. Škandali so Mendelssohna ogrozili z vseh strani in ga obremenjevali do te mere, da se je zaradi stresa in živčne bolezni skoraj odpovedal filozofiji, ko ga je petnajst let pred sporom z Jacobijem švicarski pastor Lavater, zloglasen podpihovalec polemik, pozval, naj ovrže neko razpravo o judovski religiji ali pa se spreobrne v krščanstvo. Zgodba z Lavaterjem je dobila epilog v Lessingovem relativističnem *Modrem Nathanu*, ki pa ni povsem ustrezal Mendelssohnovi tezi: sam je bil namreč prepričan, da obstajajo razlogi, zakaj je judovstvo boljše od krščanstva. Judovstvo naj bi bilo veliko bolj kot krščanstvo religija razuma in v tem kontekstu se zgolj krščanstvo zdi nasprotno razsvetljenstvu. Toda v bistveni panti se je Mendelssohn strinjal z Lessingom, in to na posebno racionalističen način: če namreč vprašanje spoznavnosti boga in njegovih lastnosti leži popolnoma onkraj moje konceptualnosti, me to v ničemer ne zadeva; to torej sploh ni vprašanje. A kot rečeno, Mendelssohnov družbeni status je bil krhek in takšni religiozni spori mu niso v ničemer koristili. Pripadniki zgodnje romantike, radikalnejši racionalisti in podobni entuziasti so ga na vsakem koraku skušali zaplesti v javne diskusije o fatalizmu, Spinozi, racionalnem spoznanju in veri, toda Mendelssohn se je večino časa spretno ogibal provokacijam tako kristjanov kot Judov. Religija je tista čase še služila kot sfera legitimnosti in povezovala politiko, teologijo in filozofijo; še posebej slednja zato ni bila nikoli tako blizu moči.

Kaj pomeni boljši boj? Kulturni boj je lahko boljši zgolj tedaj, ko se vpiše v področje teorije in so dolgočasnim premikom razmerij moči in spremljajoči polemični nesnagi dodane argumentacije in smiselne utemeljitve.

Če je zmerno razsvetljenstvo zagovarjalo kompatibilnost tradicije in avtoritete razuma, je glede političnih in moralnih vprašanj avtoriteto razuma večkrat prepustilo praksi. Še posebej na nemškem ozemlju ni na področju etike in vrednot predlagalo večjih sprememb, razen seveda religiozne tolerance. Še več, berlinsko razsvetljenstvo se je izkazalo za reakcionarno in je bilo precej navdušeno nad svojim novim despotom, Friderikom Velikim, ki je z njimi delil navdušenje nad razsvetljenstvom, svobodomiselnost pa je postala stvar pietizma.

Na drugi strani je bil za pravkar rojeno romantično sliko sveta najbolj problematičen status čutnosti in prav emancipacija čutnosti od pravil razuma je ponujala priložnost tako duhovnega kot političnega ponovnega rojstva. Čutnost, ki pokriva področje zaznave, lepote in spolnosti, pa vse do najsplošnejših tez spoznavne teorije in metafizike, je postala sredstvo osvoboditve, njen prvi šampion pa Friedrich Heinrich Jacobi. Kolikor je prej veljal racionalizem za edino pravo filozofijo, ki je čutnost vedno teptala kot ničvredno, se je Jacobi zavzel za ne-filozofijo, teoretski projekt, ki predlaga bistvenost čutnosti za človeško bitje, tako za njegovo razumevanje kot delovanje. Takšni miselni orientaciji je dodelil koncept »skoka vere«, ki je kasneje vodil filozofije eksistencializma ter pragmatizma in je bistven za sodobno naravnost spoznavne teorije.

Tudi Jacobi je bil Lessingov znanec; v časih salonov in korespondenc je bila intelektualna scena še lahko živa in povezana v diskusijah med teoretskimi nasprotniki in zavezniki. Lessing je tako nekoč, v pogovoru z Jacobijem, omenil svojo privrženost Spinozovi filozofiji in svoje mnenje, da je edina resna filozofija spinozizem. Jacobi je takoj prepoznal veličino ideje in njeno potencialno destruktivno moč, sam pa je zaostрил Lessingovo idejo v disjunkcijo: ali spinozizem ali ne-filozofija. To dilemo je zagovarjal in uporabljal proti zmernim razsvetljencem, ki so se ustavili pred nujnimi zaključki racionalizma. Prej se je spinozizem uporabljal kot past za razsvetljence, zdaj pa je bila zatrjena načelna nujnost spinozizma, da predstavlja edino konsistentno racionalistično pozicijo. Leibnizovi in Wolffovi teoriji so očitali,

da jih od spinozizma drži stran le nekonsistentnost; avtorji so se na vso moč trudili, da bi se ognili zaključkom spinozizma, zdaj pa je bil ta očitek obrnjen v pozitivno tezo: spinozizem je nujno edina filozofija, ki je konsekventna, in vsak trud je odveč. Oborožen z Lessingovo idejo je Jacobi skušal Mendelssohna zvabiti v polemiko, da bi lahko javno prikazal, kako njegova filozofija vodi v fatalizem in kako filozofija nasploh ne more rešiti osnovnih človeških problemov. To je skušal storiti že dolgo časa, a Mendelssohn se je do tistega trenutka vedno spretno izogibal polemiki.

Spletke

V letu izdaje Kantove *Kritike čistega uma* se je zgodil za takratno javnost pomembnejši dogodek: umrl je Lessing, tragedija pa je predstavlja priložnost, na katero je čakal Jacobi – priložnost za obračun z berlinskim razsvetljenstvom. Jacobi je anonimno izdal *Nekaj, kar je rekel Lessing*, knjigo, ki se prične z navedkom Lessingovih besed: »Kar so dejali Febronius in njegovi učenci, ni bilo nič drugega kot brezsrčno laskanje njihovim princem; kajti vsi njihovi argumenti proti pravicam papežev so bili bodisi neutemeljeni bodisi dvojno ali trojno resnični za prince same.« S tem je obsodil politična nagnjenja zmernih razsvetlencev, ki so namesto svobode na prvo mesto postavljali srečnost; morali bi namreč ali sprejeti vsak despotizem ali pa ga zavrniti nasploh. Jacobi pa je Lessinga hkrati skušal zoperstaviti berlinskim razsvetlencem, saj je dobro vedel, da je bil Lessing najpomembnejša figura v boju z Mendelssohnom in

berlinskimi misleci razsvetljenstva. Za Jacobija despotizem ni odvisen od političnega sistema, ampak od udeležnosti ljudi v sistemu, samodoločanje je svoboda in prav te razsvetljenstvo ne zmore misliti. Knjiga je bila očitna provokacija Mendelssohna, očitala mu je dobrikanje Frideriku Velikemu, a Jacobijeva zvijačnost je šla še dlje od golega provociranja. Po različnih virih je izvedel, kaj je Mendelssohn dejal o njegovem delu in da je postavil pod vprašaj njegovo znanstvo z Lessingom, kar pa je bila poanta ogromnega taktičnega pomena; zato se je Jacobi potrudil do te mere, da je sam anonimno objavil polemično kritiko svoje prejšnje, prav tako anonimne knjige *Nekaj, kar je rekel Lessing*; novo delo je bilo sestavljeno iz Mendelssohnovih očitkov, Jacobi pa jih je objavil zgolj zato, da bi postali javno znani. Toda zakaj bi si kdo obetal koristi od tega, da razširi kritiko svojih stališč? Jacobijeva past je imela dva momenta: prvič je ustvarila vtis, da sta oba avtorja polemiko vzela resno, drugič pa je imel Jacobi skrit adut, ki bil mu zagotovil zmago, če bi prišlo do polemike. Lessingov spinozizem, kot je Jacobiju zaupal Lessing sam, je namreč ostal Mendelssohnu neznan. Kmalu je Jacobi dobil še dodatno priložnost za uresničitev svoje spletke. Mendelssohn si je namreč nič hudega sluteč zadal nalogo, da o karakterju svojega dolgoletnega prijatelja napiše knjigo. Elisa Riemarius, Mendelssohnova znanka, je novico navdušeno zaupala Jacobiju, ta pa jo je v svojem odgovoru nedolžno povprašal, če Mendelssohn sploh ve, da je bil Lessing v svojih poznih letih spinozist. Jacobi ji je skrbno pojasnil, da bi lahko Mendelssohn zabredel v težave, če bi se izkazalo, da ne ve

nečesa ključnega o svojem prijatelju, po drugi strani pa je bila težava tudi v tem, kako ortodoksni javnosti sploh predstaviti teze o Lessingovem spinozizmu. Elisi je v pismu povedal, da ne ve, če je Lessing svoje misli o spinozizmu zaupal Mendelssohnu in naj sama presodi, če se ji zdi dobro, da Mendelssohn to izve. Past je bila položena, a če je Elise še lahko ostala zaslepljena glede Jacobijevih namer, je Mendelssohn moral takoj precej jasno opaziti neurje, ki se je razdivjalo za njegovim hrbtom. Elise mu je seveda zaupala zaskrbljujoče novice in ga postavila pred množico slabih izbir. Jacobijeva svarila iz pisma se morajo seveda brati kot vojna napoved: »*En garde!*«

Če bi sam Jacobi razkril Lessingov spinozizem, bi lahko Mendelssohnu tako očital, da nima nobene avtoritete nad Lessingovo zapuščino, saj ga ni poznal tako dobro, kot si je mislil. Še več: glede na to, da je Jacobi v anonimni razpravi v Mendelssohnovem imenu isto stvar očital samemu sebi, bi se izkazalo, da Mendelssohn ne ve, kaj govori, da sam nima pojma o Lessingu in da je imel Jacobi v polemiki, ki ni nikoli obstajala, nazadnje prav; hkrati pa bi potrdil njen obstoj in svojo vpletenost vanjo. Če pa bi Lessingov spinozizem razkril Mendelssohn sam, bi Jacobi lahko to priznanje uporabil še lažje in bi se moralo berlinsko razsvetljenstvo oddaljiti od Lessinga kot svoje najpomembnejše figure ali pa bi bilo samo kot celota obtoženo ateizma in bi njegova popularnost pri ortodoksiji splošnega mnenja precej upadla. Če se je lahko Mendelssohn vse življenje otepal takšnih polemičnih sporov, je bil z Jacobijevim pismom pobeg nemogoč: kot v šahu se je Mendelssohn znašel v položaju *Zugzwang*, kjer smo prisiljeni napraviti potezo, kljub temu, da dobro vemo, da bo ta v vsakem primeru poslabšala naš položaj. A *Zugzwang* še ne pomeni konca igre.

Izdajstva

Boj je iz Jacobijeve perspektive na tej točki izgledal kot vnaprej dobljen, od njegove nadaljnje vsebine pa si je obetal zgolj Mendelssohnove poizkuse, da se reši iz skorajda brezizhodne situacije. A namesto poraza je Mendelssohn poraz kvečjemu hlinil, ko se je v pisemskih polemiki navidezno vdal Jacobijevim obtožbam in zagotovil, da bo, kolikor lahko Jacobi opiše podrobnosti Lessingovega spinozizma, sprejel te teze in jih vključil v knjigo. A Mendelssohnovo pismo ni bilo nič bolj pošteno kot Jacobijevo; napravil je edino potezo, ki mu je še preostala. Ko je Jacobi Mendelssohnu opisal svoje srečanje z Lessingom, kjer je ob branju Prometeja mladega Goetheja slednji razkril svoj spinozizem, je Mendelssohn odpisal z opravičilom

in laskanjem Jacobijevi teoretski sposobnosti, hkrati pa priznal, da je v Lessingovem spinozizmu nekaj problematičnega in da bo v svojo knjigo o Lessingu vključil tudi Lessingove napake in zmote – da torej razum, ki ni zamejen z moralo in religijo, vodi v fatalizem, kar je bilo nazadnje vse, kar je Jacobi želel. Dogovorila sta se, da vsebine polemike ne bosta objavila, dokler si je ne ponudita v pregled in dasta privoljenja. Jacobi, pomirjen s pripoznanjem velikega moža, je tako storil napako: čakal je na Mendelssohnovo knjigo in se tako ujel v njegovo past. Mendelssohnov načrt je bil namreč zavlačevanje, premirje pa mu je omogočilo čas, ki ga je potreboval, da je okreplil svojo pozicijo in se pripravil na boj.

Med premirjem se je lotil pisanja knjige o spinozizmu, kjer je vnaprej omilil Lessingov spinozizem kot kompatibilen z resnicami morale ter religije in tako ohranil pisateljev ugled. A Mendelssohn je napravil napako: iz arogance ali nevednosti je sporočil svoj bojni načrt Elise, ki pa ga je sama zaupala Jacobiju. Jacobi je tako izvedel za Mendelssohnovo izdajstvo: objaviti je skušal brez njegovega privoljenja. A bal se je še nečesa hujšega: kaj bo napisano v knjigi, bo ta vključevala njegovo korespondenco? Še posebej pa: bo Mendelssohn Jacobija samega prikazal kot spinozista? V pismih je večkrat zastopal spinozizem, da bi prikazal svojo tezo, da razum nujno vodi v spinozizem – a mu je v resnici nasprotoval. Mendelssohn bi lahko zgolj zamolčal Jacobijevo resnično stališče in bil bi pogubljen; v odprti vojni, ki jo je Mendelssohn odkrito napovedal, bi morda lahko pričakoval prav to. Jacobi je storil edino, kar je še lahko: tudi sam je uporabil Mendelssohnov načrt, iz korespondence z Mendelssohnom je brez njegove privolitve na hitro sestavil knjigo *O nauku Spinoze v pismih gospoda Moseesa Mendelssohna* in za en mesec prehitel Mendelssohnovo objavo. Mendelssohnov načrt je tako napol propadel: objavil je svoje *Jutranje ure ali lekcije o bivanju božjem*, s katerimi je skušal še pred Jacobijevim javnim razkritjem Lessingovega spinozizma omiliti obtožbe, pri čemer je Lessingu pripisal »rafinirani panteizem«; a Jacobi ga je prehitel in Mendelssohn ni bil več prepričan, da bo obramba Lessinga uspela.

Smrt

Vse, kar šteje – tako pri Lessingovem spinozizmu kot pri racionalizmu nasploh – je obstoj smotrov, ki so pogoj svobodne volje, a je prav te po Jacobijevem poročilu Lessing zanikal. Svojim obtožbam pa je Jacobi dodal še končni udarec: razkril je, da Lessing svoje resnične filozofske pozicije ni nikoli zaupal

Glede današnjih bojev je tako že dovolj, da ponovno poberemo staro oguljeno rokavico smotrnosti, z njo še enkrat po obrazu udarimo teoretske nasprotnike in ponovno sprožimo – namesto kulturnega boja – intelektualni spor.

Mendelssohnu. Jacobi je trdil, da zmernemu razsvetljenstvu nujno spodleti in da lahko vztrajanje na načelu zadostnega razloga vodi zgolj v mehanicizem, determinizem in fatalizem, ki ne dopuščajo smotrnosti v svetu in s tem niti božjega niti subjektivnega delovanja. Subjektivnost tako postane mišljena kot pasivni opazovalec svojih dejanj in ne kot njihov avtor, bog pa ne kot avtor narave, temveč kot neposrednost narave same. Za Jacobija racionalizem ne vodi v humanizem, kot se ponaša sam, pač pa lahko brez vsakršnih nedoslednosti pomeni zgolj nihilizem, saj enotnost substance pogoltne vase vse partikularno, individualno in časovno; zato skuša sam Jacobi poudarjati pomembnost čutnosti in neposrednost izkustva. Tako vzpostavi teoretsko disjunkcijo med spinozizmom, kamor vodi vsaka racionalna filozofija, in ne-filozofijo, ki lahko obdrži resnico religije in misli človeško svobodo, ki jo kasneje tako zelo, pa čeprav iz obratnih razlogov kot Jacobi, ceni tudi Hegel. S to disjunkcijo pa se Jacobi ni uprl nihilizmu *radikalnega* razsvetljenstva, čeprav je resno verjel, da razum vodi v nihilizem. Takšno razsvetljenstvo namreč sploh ne obstaja in v resnici se je Jacobi uprl razsvetljenstvu srednje poti, ki je skušalo pobotati obe strani v disjunkciji in hkrati zagovarjati mehanicizem, ki naj bi zedinil znanost in objektivno smotrnost, nujno za avtonomijo subjektivnosti. Hkrati pa je Jacobi poudaril, da se je Lessing opredelil za fatalizem in se torej zoperstavil berlinskemu razsvetljenstvu le toliko, da je pokazal na njegovo pravo naravo, nujno destinacijo razuma v fatalizmu.

Z Jacobijevo objavo je postal Mendelssohn sam tarča obtožb, tudi s strani prejšnjih prijateljev; zato je poskušal popraviti storjeno škodo, napisal je novo knjigo, ki je nadaljevala s polemiko: *Lessingovim prijateljem: dodatek k pismom o nauku Spinoze gospoda Jacobija*. Ker je Mendelssohn skušal oddati rokopis v tiskarno čim prej, da bi lahko bralci primerjali Jacobijeva pisma z njegovim dodatkom, je v gnevu pozabil na plašč in v decembrskem mrazu staknil bolezen, za katero je zadnji varuh racionalizma štiri dni kasneje umrl. Mendelssohnova smrt pa je bila njegova tragična zmaga: bolj kot karkoli, kar bi lahko napisal, je Jacobijev polemični položaj poslabšala Mendelssohnova smrt. Jacobija so tako krivili, da je povzročil ali vsaj v veliki meri pripomogel k nesreči, spor pa se je razrastle prek

celotne intelektualne sfere v intelektualno gomazenje, kjer si je vsak izmed nadobudnih, neuveljavljenih avtorjev skušal izboriti slavo v sodelovanju pri bitki.

V največji meri je to uspelo Kantu, pa čeprav se je zgražal nad entuziazmom, ki je obdajal polemiko. Kljub temu, da ga je Mendelssohn obravnaval kot naslednika razsvetljenske pozicije, je Kant popolnoma spremenil teoretski horizont in vzpostavil teoretske popravke, nujne za vzpostavitev tretje poti; če je namreč možna sredina med radikalnim nihilizmom in fideizmom, mora biti utemeljena prav na posebnem statusu smotrov v svetu, torej na posebnem in temeljnem statusu svobode in na ohranitvi statusa razuma, ki ga je Jacobi kot dolgoletni spremljevalec nemške klasične filozofije kritiziral do svoje smrti. Jacobi je tako uspel v izničenju popularnosti racionalizma, in če morda ni bil kriv za Mendelssohnovo smrt, se je močno trudil vsaj za smrt racionalizma. A Lessingova popularnost se je v intelektualni sferi izkazala za močnejšo; namesto, da bi popularen postal Jacobijev projekt »ne-filozofije fideizma«, je postal smoter nadaljnjega razvoja filozofije prav »rafinirani spinozizem«, ki ga je Mendelssohn pripisal Lessingu, izhodišče zanj pa je postala nova Kantova transcendentna filozofija in poseben status, ki ga je pripisovala smotrnosti.

Če nas tako dandanašnji kdaj popade želja po boljših bojih, se moramo izogniti vnaprej pripravljenim dogmatičnim metafizičnim pozicijam, ki se prodajajo pod imenoma *religija* in *znanost*. V bojih, kjer se z metafiziko odloča o sprejemljivosti pozicij bodisi znanosti bodisi religije, je prva žrtev filozofija; za boljše spore pa potrebujemo prav njo; treba je torej napredovati k drugi vsebini in se najprej znebiti forme navidezne večnosti, ki obdaja sedanje pozicije. Točno to lahko opravi kritična preiskava zgodovine intelektualnih sporov, kulturnih bojev in podobnih premikov v zgodovini človeškega samorazumevanja. Glede današnjih bojev je tako že dovolj, da ponovno poberemo staro oguljeno rokavico smotrnosti, z njo še enkrat po obrazu udarimo teoretske nasprotnike in ponovno sprožimo – namesto kulturnega boja – *intelektualni spor*. O njegovi vsebini pa navadno ne moreta ničesar povedati niti religija niti znanost, temveč le junaki metafizičnih dram, denimo Mendelssohn in Jacobi, ki po svoji smrti govorita celo bolje. •